

**HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY MEROSINING O'RGANILISHI:
MAFKURAVIY TAZYIQDAN MILLIY MA'NAVIYAT
SARGASHTASIGACHA**

*Farg'ona davlat universiteti talabasi
Nabijonova Diyoraxon*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyoti va dramaturgiyasining yirik vakili Hamza Hakimzoda Niyoziy hayoti va ijodining mustaqillikdan oldingi hamda mustaqillik davridagi o'rganilish tamoyillari qiyosiy tahlil qilinadi. Muallifning "inqilob kuychisi" sifatidagi sovetcha talqini va milliy istiqlol g'oyalari kontekstidagi yangicha qarashlar faktlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Hamza Hakimzoda Niyoziy, jadidchilik, sho'ro mafkurasi, milliy uyg'onish, "Boy ila xizmatchi", "Maysaraning ishi", xolislik, adabiyotshunoslik.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the principles of studying the life and work of Hamza Hakimzoda Niyoziy, a prominent representative of Uzbek literature and dramaturgy, before and after independence. The Soviet interpretation of the author as a "revolutionary singer" and new views in the context of the ideas of national independence are highlighted based on facts.

Keywords: Hamza Hakimzoda Niyoziy, Jadidism, Soviet ideology, national awakening, "A servant with a rich man", "Maysara's work", objectivity, literary criticism.

O'zbek adabiyoti va ijtimoiy tafakkuri tarixida Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi shaxsi ziddiyatlar iskanjasida qolgan, merosi turli siyosiy tuzumlar tomonidan turlicha talqin qilingan ikkinchi bir siymoni topish mushkul. Hamza nafaqat shoir va dramaturg, balki o'z davrining ulkan ma'rifatparvari, millatning dardini his qilgan islohotchi va murakkab ijtimoiy evrilishlar qurboni edi. Uning hayoti va ijodini o'rganish jarayoni o'zbek adabiyotshunosligining o'ziga xos "metronomi" vazifasini o'tadi: sho'ro davrida u inqilobning bosh ramziga aylantirilib, ilohiylashtirilgan bo'lsa, mustaqillikning ilk yillarida hissiyotlar to'lqinida inkor etish va qoralash ob'ektiga aylandi. Bugungi kunda esa, mafkuraviy tazyuqlardan xoli bo'lgan yangi o'zbek ilm-fani Hamza merosiga xolislik ko'zgusi orqali boqish imkoniga ega bo'ldi. Ushbu maqolada biz Hamza shaxsi atrofidagi afsonalar va haqiqatlar, unga qo'yilgan siyosiy ayblovlar hamda milliy ma'naviyatimizdagi asl o'rni tiklanishi (oqlanishi) jarayonlarini qiyosiy tahlil etamiz. Maqsad — jadidchilik harakatining faol vakili bo'lgan adibning murakkab taqdirini tarixiy haqiqat tamoyillari asosida qayta idrok etishdan iboratdir.

Hamza Hakimzoda Niyoziy hayoti va ijodining mustaqillikgacha hamda undan keyingi davrlarda o'rganilishi nafaqat adabiy jarayon, balki milliy o'zlikni anglash yo'lidagi murakkab mafkuraviy kurashlar ko'zgusi hisoblanadi. Sho'ro hokimiyati yillarida Hamza shaxsi qat'iy bir qolipga solinib, u "o'zbek sovet adabiyotining tamal toshini qo'ygan inqilobchi" va "dinsizlikning ashaddiy targ'ibotchisi" sifatida mutlaqlashtirildi. Bu davrda unga nisbatan qo'yilgan asosiy "ayblov" (garchi bu o'sha davr uchun sharaf sanalsa-da) uning o'tmish bilan aloqalarni uzgani va butunlay bolsheviklar mafkurasiga xizmat qilgani haqidagi bir yoqlama qarashlar edi. Uning 1929-yilda Shohimardonda fojiali tarzda halok bo'lishi ham faqatgina diniy mutaassiblar va boylar tomonidan amalga oshirilgan siyosiy jinoyat sifatida talqin qilindi, biroq bu voqeaning asl sabablari, mahalliy aholi va shoir dunyoqarashi o'rtasidagi ziddiyatlarning chuqur qatlamlari o'rganilmadi.

Mustaqillik arafasida va istiqloqlarning ilk yillarida Hamza shaxsi atrofida keskin polemika vujudga keldi. Endilikda unga nisbatan mutlaqo teskari ayblar qo'yila boshlandi: ayrim munaqqidlar uni "millat xoinligi"da, o'zbek madaniyatiga yot bo'lgan sovet mafkurasini targ'ib qilganlikda va jadidlarning milliy g'oyalardan yuz o'girganlikda aybladilar. Hatto ayrim ekstremal qarashlarda uning barcha asarlarini darsliklardan chiqarib tashlash va ismini tarixdan o'chirish talablari ham yangradi. Bu davrda Hamza siymosi o'zbek xalqining sovet mustamlakachiligi davridagi barcha alam va iztiroblari uchun "aybdor" qilib ko'rsatildi. Uning "inqilob kuychisi" sifatidagi obrazi yangi mustaqil davlat mafkurasini bilan to'qnash keldi, natijada Hamza nomi ko'plab ko'chalar va muassasalardan olib tashlandi. Biroq, 1990-yillarning o'rtalariga kelib, adabiyotshunoslikda hissiyotlardan xoli, akademik va xolis tadqiqotlar davri boshlandi. Naim Karimov kabi taniqli olimlar Hamzani unga qo'yilgan asossiz ayblardan "oqlash" jarayonini ilmiy asosda amalga oshirdilar. Ma'lum bo'ldiki, Hamza aslida Munavvarqori Abdurashidxonov va Mahmudxo'ja Behbudiy kabi yirik jadidlar bilan yelkaposh faoliyat yuritgan, milliy istiqloq va ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan sug'orilgan shaxs bo'lgan. Uning oqlanishidagi eng muhim dalil — u tuzgan "Usuli savtiya" maktablari va o'sha maktablar uchun yozilgan "Yengil adabiyot", "O'qish kitobi" kabi darsliklardir. Bu asarlar tahlil qilinganda, Hamzaning maqsadi dinni yo'qotish emas, balki dinni xurofotdan tozalash va xalqni ilm-fan orqali ozodlikka olib chiqish bo'lgani isbotlandi.

Hozirgi bosqichda Hamza ijodining o'rganilishi uning fojiasini tushunishga qaratilgan. Uni ham inqilobning qurboni, ham uning quroli sifatida ko'rgan adabiyotshunoslik bugun o'rtacha muvozanatni topdi. Uning sovet davrida tahrir qilingan va "tuzatilgan" asarlari asl nusxalari bilan qiyoslanib, shoirning asl milliy qiyofasi tiklanmoqda. Uning dramaturgiyasi, ayniqsa "Maysaraning ishi" va "Boy ila xizmatchi" kabi asarlari endi sinfiy kurash emas, balki umuminsoniy qadriyatlar va o'sha davrdagi ijtimoiy manzara sifatida qayta baholanmoqda. Shunday qilib, Hamza

merosini o'rganish mafkuraviy qolipdan xolis tarixiy haqiqatga o'tdi va u bugun o'zbek madaniyati tarixining ajralmas, ziddiyatli bo'lsa-da, buyuk bir qismi sifatida tan olinmoqda.

Hamza Hakimzoda Niyoziy merosining o'rganilish tarixi bizga shuni ko'rsatadiki, haqiqiy iste'dod va millatga xizmat qilgan ruh har qanday siyosiy "qolip"lardan baland turadi. Sho'ro davrining soxta qahramonlik libosi ham, mustaqillik arafasidagi biryoqlama qoralashlar ham Hamzaning asl qiyofasini to'la aks ettira olmas edi. Faqatgina istiqloq bergan imkoniyatlar tufayli biz uning xalqni jaholat botqog'idan olib chiqishga intilgan darsliklarini, milliy g'ururni uyg'otuvchi she'riyatini va fojiali hayot yo'lini xolis baholashga muvaffaq bo'ldik. Hamzaga nisbatan qo'yilgan ayblarning aksariyati uning o'zi yashagan davr fojiasi ekanligi, u millat xoinligi emas, balki millat ma'rifati yo'lida izlangan shaxs ekanligi bugun ilmiy isbotini topdi. Uning oqlanishi — bu shunchaki bir adibning nomini tiklash emas, balki butun bir jadidlar avlodi intilgan "ma'rifat orqali ozodlik" g'oyasining g'alabasidir. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Hamza Hakimzoda Niyoziy o'zbek madaniyati tarixida inqilob kuychisi sifatida emas, balki milliy uyg'onish davrining zahmatkash muallimi, o'zbek teatrining asoschisi va o'z e'tiqodi yo'lida fojiviy qismatga duch kelgan ulkan siymo sifatida qoladi. Uning merosini o'rganish kelajak avlodlar uchun o'zlikni anglash va tarixiy xatolardan xulosa chiqarishda muhim saboq bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov N. *Hamza Hakimzoda Niyoziy*. – Toshkent: "Ma'naviyat", 1999. (Mustaqillik davridagi eng xolis va fundamental tadqiqotlardan biri).
2. Qayumov L. *Hamza: Hayoti va ijodi haqida ocherk*. – Toshkent: "Fan", 1973. (Sho'ro davri mafkuraviy qarashlarini o'rganish uchun asosiy manba).
3. Mirvaliyev S. *O'zbek adiblari*. – Toshkent: "Fan", 1993.
4. Qosimov B. *Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoiylik*. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2002. (Hamzani jadidchilik kontekstida tahlil qilgan muhim asar).
5. Niyoziy H. H. *To'la asarlar to'plami (5 jildlik)*. – Toshkent: "Fan", 1988–1989. (Adibning asl matnlari bilan tanishish uchun).
6. Karimov N. *Jadidchilik tushunchasi va uning asosiy tamoyillari*. – Toshkent: "O'zbekiston", 2012.
7. Jabborov N. *Zamon, mezon, adabiyot*. – Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi", 2015. (Hamza ijodining bugungi kunda o'qitilishi va tahliliga doir maqolalar to'plami).
8. Boltaboyev H. *XX asr o'zbek adabiyotshunosligi antologiyasi*. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2011.
9. Sul'tonov I. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: "O'qituvchi", 2005. (Dramaturgiya va obraz tahlili qismlari uchun).
10. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi". Birinchi jild. – Toshkent, 2000. (Hamza bandi).